

BALOGH EDGÁR

Bonchidai kitérő

1

Csöndben hajtottunk Bonchida felé. Szerencsém volt az autóval, az öreg gróf a református egyház főgondnoka volt s Vásárhelyi püspöktől kérte el felelősségteljes útjára, engem pedig szívesen vitt magával, mert valamit még mondani akart nekem. Tudta, miért megyek Désre, helyeselte is a tervet, hogy a megszerzett leszerelési utasítás alapján hívjam haza Kolozsvárra Gaál Gábort, s felajánlotta, hogy otthonáig elvisz, onnan majdcsak akad alkalom a továbbjutásra. Én tudtam, hogyne tudtam volna, hogy ő újra a Várba készül, s megértettem, hogy a nagy út előtt erőt gyűjt, majd csak kora reggel indulnak a sofőrrel Debrecenen át Budapest felé. Már ha szabad az út. Verőfényes nap volt, de a határ körös-körül üres. Apahida mintha kihalt volna. Zsukon egy lélek sem. Válaszút néptelen. Csak katonai terepjárók, teherkocsik jöttek szembe, vagy előztek meg. Hallgattunk.

Miről is beszéltünk volna? Személyesen egy héttel ezelőtt ismertem meg Bánffy Miklóst. Jordáky Lajossal a szakszervezetek nevében kerestük fel Király utcai palotájában, előbb Tamási Áronért szölkünk be, aki már hosszabb ideje itt bérelt szobát, s hárman együtt mentünk be az öreghez. Ha bent volt a városban, itt tanyázott. Tudta, hogy jövünk, azzal is tisztában volt, hogy értesültünk már első kormányzói látogatásának bizonytalan kimeneteléről. Akkor a négy erdélyi magyar püspök (illetve Márton Áron helyett az elérhető Sándor Imre püspöki helytartó) memorandumát vitte fel Horthyhoz, a fegyverszüneti szerződés azonnali megkötését javasolva. Éppen csak egy marokba gyűrhető kis levélkét hozhatott Dálnoki Veress Lajos hadseregearancsnoknak, azzal az üzenettel, hogy az átadó közlését vegye úgy, mint kormányzói utasítást. Hát igen, egy parlamentar átküldéséről volt szó, a tordai front megállt, s az angolok bizony nem jöttek... Ezt némi malíciával gondoltam végig a surranó autóban, felidézve az ismerkedést. Újabb memorandum továbbítására kértük fel Bánffy Miklóst, most már nemcsak a püspökök, hanem minden kolozsvári intézmény és szervezet képviselőinek aláírásával, kifejezve a közóhajt, hogy az erdélyi magyar hadsereg védelem nélkül üritse ki Kolozsvárt, megkímélve a várost az ostrom, a frontharc megpróbáltatásaitól. Megismételtük természetesen az azonnali fegyverszünet óhaját. A memorandum — szövegén Nagy István, Szabédi László, Tamási Áron dolgozott — ott lapult most a gróf zsebében.

Semmi mondandónk nem volt egymáshoz, s ő még nem rukkolt elő azzal, amit előre jelzett. Hányadika volt? 1944. szeptember 27-e vagy 28-a. lehetett, ahogy utólag számítgatom. Nekem is volt egy „visszamaradási” igazolásom, a „M. kir. Kolozsvári IX. Honvédhadtest” címeres körpecsétjével, ilyesmiket

---

A szerző készülő emlékiratából.

illegális pártcsoporthoz utasítására Mikó Imrének, az ellenállásban velünk tartó országgyűlési képviselőnek a segítségével kitöltetlen csomóban szereztünk be egy Országhevű kerületi parancsnokhelyettéstől, aki a Dermata munkásörtségét fegyverekkel is ellátta a Marianum alagsorában rejlő raktárból, s mi sem egyszerűbb, hogy ilyen „hiteles” írással most megkíséreljem Gaál Gábor főhadnagy kiszabadítását is a dési hidörtségnél betöltött parancsnoki tisztéje alól.

— Gaál lehetne a polgármester — mordult egyet félhangon Bánffy Válaszútnál, de hát ezt csak úgy gondolkodás közben mondta, bizonyára nem is várva választ, aminthogy nem is tudtam erre mit szólni.

A terepet nem ismertem, s észre sem vettem, hogy már nem a főúton vagyunk. A kastély udvarán állottunk meg, délre járt az idő, s ahogy a gróf udvariasan letessékelt a kocsirol, azonmód meg is hívott ebédre. Szótlanul mentünk át az udvaron. Ezelőtt csak képzeletben jártam erre, Bíró József könyvéből tudtam a barokk szoborgalériáról s a reneszánsz részéről. Bár meglepett, hogy az egyik ajtónál német tiszték áldogálnak, a feje tetejére fordult világ kellős közepén kíváncsian közeledtem az ódon sarokbástya felé.

— Most köszönnék — dohogott magában a házigazda. Egy kis vöröskeresztes zászló árulta el, hogy itt, a középső traktusban, hadikórház van. Hát ezt a részt, német alapossággal, csak a katonai célra igénybe vett lakterületet gyűjtötták fel a kivonuló hitleristák, két hét múlva. A tűz azonban szabálytalanul átcsapott máshová is, romokat hagyva hátra az eső és szél további pusztításának.

Bent a kastélyban folytatódott a csönd. Nem emlékszem rá, mit szolgált fel egy szótlán inas. Egyszerű, rövid ebéd volt, utána felkeltünk s indultunk visszafelé a nagy országútra. Most már gyalog, sofőr nélkül, tanú nélkül. Itt is halott volt a táj, sehol senki.

Máig sem tudom, vajon mindig ilyen szükszavú volt-e a politikus gróf, Bonchida ura, akiben mi Kisbán Miklóst, az íróat tiszteltük, ha nem is kritika nélkül. Most mindenesetre rövidre fogta magát, pedig így is sokat mondott. Megkockáztatom, hogy pontatlanul adom vissza a szavait, mert csak értelmük szerint jegyeztem meg a hallottakat. Egyáltalán nem olyanok voltak a körülmények, hogy a jövődöbeli szöveghűségre ügyeljek.

— Nézze uram (vagy Balogh urat mondott? talán éppen fiamat?) — kezdte, s mert szél támadt, szorosabban magára húzta a panyókára vett kabátot; érdekes, erre a mozdulatára emlékszem, s arra is, hogy kalap nélkül volt —, ha vállalja (vagy vállalják önök?), hogy megmentik, akkor én már most, amint visszaérkezem, írásban adom át a kastélyt a parkkal, valamilyen munkáscélra. Nem, ne kórháznak tegyék meg, mint ezek (hátraintett), inkább *szakszervezeti üdülönék* (ezt ki kell emelnem, mert ez a jelzős főnév betűről betűre a fejemben maradt), hiszen már a park miatt is arravaló.

Hát erről van szó! Eltűnődtem. Némileg zavarba is jöttem. Csak nem vallom be, hogy a kastélyudvaron meg a bástyaszobában bennem is megfordult ilyesféle gondolat. Izzott és ragyogott akkor már mindnyájunkban, akik az ellenállás mozgalmát szélesítettük, az új társadalom immár elérhetőnek tetsző képe, éppen csak, hogy én nyári egyetemre meg kutatóállomásra gondoltam, s most a gróf cáfol rám sokkal szociálisabb javaslattal. Akkor néztem tüzetesebben a mellettem sétáló öreg úr arcába. Már nem az angolokat várja? Erről is, érdekes, volt valami előérzetem, s ez most újra átvillant rajtam. Attila! A Nagyúr! Nekem bizony tetszett a dráma, pontosan a dráma politikuma, a keleti öntudatra ébredés nyugati ármányokkal szemben... Bánffy beleegyezésnek vehette hallgatásomat, s egy furcsa fordulattal valami angol ősszarvas agancsára tért át. Hogy az kicsomagolatlanul ott rejlik még az istállóban, bohó ötlet volt az egész, drága pénzért megvásárolt egy angliai lelőhelyről ilyen paleontológiai micsodát, szélessége van három méter. És hogy ezt emeljük majd ki a ládákból.

Bevallom, ez a második hagykozás lerontotta az elsőhöz fűződő képzeitem fenségét. Mit keres itt az angol csodaszarvas? „Mégsem én vagyok a kispolgár, hanem te, te, jóuram” — cikázott fel valahonnan gyermekkori emlékeimből az elégtétel. Micsoda kicsinyes hóbort! Nagyanyám mesélte, s meg is mutatta, hogyan rázkódott a sírástól nálánál idősebb mostohafia, az én Edgár nagybácsim, panaszkodva a bécsi bárónőre, akivel kiházasították, amiért Izabella főhercegnővel a pozsonyi Grassalkovich-palotában „túl sokat táncolt”. A bécsi hölgynek „kispolgár” volt a daliás huszártiszt, legalábbis abban az ezredesi korban, amikor az a zokogás (a rázkódással) megtörtént. Butaság, hogy ilyesmi buggyan ki az emberből, de a gróf a megkövesült aganccsal már nem volt Attila, még csak Abády Bálint sem, saját regénytrilógiájának elkészített Kárpáthy Zoltánja. Összezsugorodott a bekövetkezendő történelem előtt, s én természetem szerint azonnal meg is sajnáltam.

Kiértünk az országútra, s szerencsém volt. Két felpakolt kofa is várt az alkalmi kocsiira. Stopp, egy német gép megállt. Visszarázkódtunk a jelenbe, s közvetlen teendőink sikerére — a budapesti útra meg a désire — szorítottunk búcsúkezet.

2

Lecsörgettünk néhány pengőt, de Szamosújvár mögött a németek letettek az útra. A kocsi valahová balra tért be. Az asszonyok azt mondták, jobb a magyar kocsi, azok nem csapnak be, vártunk tehát, közben a kukoricásba szaladva, mert ezüstös csillogással idegen repülőgépek zúgtak át felettünk. Semmi baj. Megjöttek a magyar fiúk is egy üres üstöket szállító konyhaszerelvénnyel. Nem kellett alkudozni, felvettek, zsebre vágta őket is a gubát, s meg sem álltunk Désig. Ince Jancsi, a festő és katonatárs még a főtéren lakott, hozzá úgy járt be az ember, mint haza.

— Rebi hol van?

— Vargyason maradt a gyerekekkel.

— Na, azok már egy másik világ.

— És te?

Sejtette, hogy valami komolyról van szó, tovább nem faggattuk egymást. Még aznap késő délutánra Dadayék lakásán adtam Gaálnak találkozózt.

Itt már otthonosan mozogtam, Déshez fűzött több hónapos katonáskodás bonyolult emléksora. Kitért a háború, s mi Szabédi Lacival egymás mellé kerültünk a hálóteremben. Összetartottunk a mezőn is, a többiek tiszteletben tartották hóbortunkat, mi ugyanis valamiféle világbékebeli tájkezelő szolgálat fantáziaképét kergettük. Ez kettőnk kiegyezése volt. Én szigorúan vettem, hogy el kell sajátítani a katonai műszakot, s törekedni rangra is, hogy majd felsőbb helyről beleszólhasson az ember a dolgok folyásába; Szabédi pontosan az ellenkezőjét vallotta, vagyis mókának, felesleges és kellemetlen dresszírozásnak tekintette a kiképzést. Katonai bevetés békés tudományosságra, na, ebben egyetértettünk, s nehézpuskával a kezünkben színeztük a lehetőségeket kint a terepen, Kozárvár alatt. A vita különben régebbi keletű volt, mert már a behíváskor összekaptam Kovács Katona Jenővel, ő nem, ő valamiképpen kidobatta magát, én meg eltökéltem, hogy amennyire lehet, előbbre jutok. Józsa Béla teremtett rendet köztünk, egy ismeretlen elvtárs bevonásával rögtönzött ülésen. Ki-ki tudja, hol mivel lehet az antifaszizmus javára, s válassza azt a pázmát... Jenőt ki is szuperálták a tisztis iskolából, egyszerűen nem igazolta őseinek „nagyszülőikig bezárólag tiszta keresztény” származását, s eltökélten hibás vezényszavakat ordibált. Más pártfeladatra vállalkozott, s most éppen ő volt az, aki az Erdélyi Párt „maradó” szárnyával tárgyalva legbátrabban és legkövetkezetesebben állította fel a munkásság követeléseit. A Bánffy zsebében rejlő memorandum sem indult volna el nélküle. Én itt annak idején, a dési kiképzés hónapjaiban, a század „szócsöve” lettem, s Tombor Jenőnek a

Magyar Nemzetben megjelenő tárgyilagos hadijelentéseit magyaráztam fenn a Rompáson vagy a Kodor völgyében, természetesen acélsisakkal a fejemen (ez szolgálatnak számított), nem kis megrökönyödést keltve mindazok közt, akik az Ellenzék kezdetleges propagandista torzításai szerint tájékozódtak a világról. Viszont egy kedvező véletlen folytán felfigyelhettem Nagy Józsefre, az alezredesünkre, aki váratlanul rádúplázott szavaimra, s csöppet sem rejtette véka alá erősen hitleristaellenes meggyőződését. Most itt voltam újra, Dadayék a kaszárnya közelében laktak.

Vér! Ki gondol ilyen izgalmas akcióban vérré? Pedig Józsa Bélát már közel egy éve megölték, s benne rejtett már az időben, hogy két hét múlva meggyilkolják Kovács Katona Jenőt is, azzal a Nagy Józseffel együtt, aki az Ellenzék egy újabb — az olasz fasizmus összeomlását követő — szakaszában éppen ama Tombor Jenő anyagának átvételével hívja ki maga ellen a Péter-Pál-villában székelő Gestapo gyűlöletét. Ezt ott Dadayéknál még nem sejtették, s érdekes, senki sem tudta, hová tűnt el Nagy József? Évek múlva derült ki, hogy ebben az időben már börtönben ült, lefokozva, majd rövid időre, a Horthy-féle elkésztett „kiugráskor” kiszabadult, de a nyilasok elkapták és számos más tiszttel együtt kivégezték.

Feketekávéit ittunk, valahonnan került. De az is lehet, hogy nem volt, s akkor talán szilvapálinkát szolgáltak fel. Mindegy. Gaál Gábor, természetesen egyenruhában, karosszékben ült a szoba közepén, összehúzott homlokráncsal, s őrnagyi mivoltában beállított Szentimrei Jenő is. Csak Daday Loránd volt közülük civilben, itthon volt, kényelembe helyezte már magát. Különben az ő jelenléte feszélyezett. A percek feszültségében éltem, nem tudtam, hogy Derzsi Mihály néven ő már valamikor a Korunkba is írt, s azt sem számítottam ki előre, hogy a megbukó rendszer még hátralevő két hetének elteltével éppen ő kerül majd itt az élre barátjával, Antal Dániellel, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület helyi kirendeltségének vezetőjével, s míg az a megye alispánja, ő a felszabadult Dés első demokrata polgármestere lesz.

Közeledett az én percem. Az asszonyok és leányok kivonultak a szobából.

A kellő óvatossággal Bonchidával kezdtem. Hogy onnan jövök, Bánffy Miklós üdvözetét hozom. Ez jó fedezék volt, éltem vele. Aztán elmondtam rendre mindazt, ami Kolozsvárt törvényes keretek közt végbement. A püspökök memoranduma! Teleki Béla gróf felszólalása a Minisztertanács ülésén! Városi Őrség alakulása az üzemek és intézmények védelmére! A lakosság egy részének távozása, mások ragaszkodása a szülőföldhöz! A katonakötelesek visszatartására szétosztott pecsétes *itthonmaradási jogosítványok* (ez a megfogalmazás kitűnően hangzott)! És hogy hoztam is egyet Gaál Gábornak, de ha kell, szerzünk újabb ilyen papirosokat is, quantum satis. S van egy szózat is, az íróké, igen, benne van a kezdeményezésben Tamási Áron is, Nagy István is, mindenki benne van, egy kiáltvány mindenkihez, szájról szájra: itthon maradni! Kerülgettem a nyílt politikumot, de hiszen Szentimrei járt közben Kolozsvárt, néhány napra éppen ő rejtett el, s tudhatott minden lényegeset, Gaál Gábor pedig értett a szóból. Egymás közt is mindig úgy alakítottuk a szöveget, ahogy veszély nélkül továbbadhatónak véltük.

A találkozó véget ért. Csöndben oszlottunk szét, a kijáratnál átadtam Gaál Gábornak a mentesítvényt.

— Magának szép új ruhája van — morogta a maga nyers gunyoroságával.

— Hát persze, ha grófi ebéden voltam! Egyébként Csögör Laji tukmálta rám, hogy mégse járjak kopottan az urak közé.

— Csögör nyúlt meg, vagy maga zsugorodott össze?

— Nem az övé — mérglődtem —, egy elhurcolt orvosé, aki nála hagyta, s így ketten kölcsönöztük ki.

Csillagfénynél botorkáltam a városka központja felé. Hogy min fenn nem akadnak? A ruha! Legszívesebben letéptem volna magamról. Így jártam diák-

koromban is, másnak a zakójában kényszerültem felmenni a Hradzsinba, Masaryk köztársasági elnökhöz audienciára. Még a cipő sem volt Prágában az enyém. Hiába, kölcsönruha az egyenruhám. Kifüstölögtem magam, s benyitottam a mozi elfüggönyözött előcsarnokába. Plakátokról tudtam, ma este a tábori színház játszik. Itt pisláskolt némi fény, s Marosi Péterbe ütköztem.

— Hát te, Edgár bátyám?

— Bátyám, bátyám, az apád... izé, jó, igaz, fiatalabb vagy. Te, figyelj csak ide!

Félrehúztam, s minden köntörfalazás nélkül, egyenesen megmondtam, menjen egy barátjához, öltözzön civilbe és bújjon el. Már csak napok kérdése...

Valami olyasmit mondott, hogy egyetért, de hát az emberei. Meg a fegyelem.

— Jó, öregem, éppen csak hogy tudd, amikor más... szóval, amikor majd mindenki... akkor te se maradj le. Szükségünk lesz rád.

— Ezt komolyan mondd?

Az ő percében már a hadifogság feszengett.

Jöttek ki az emberek, mi tódultunk befelé. Zilahy-darabot adtak, még valaki ismerős is volt a színészek közt, de én csak ültem, ültem elernyedve. A mai napból elég volt. Néztem és nem láttam, hallgattam és nem hallottam semmit.

Iréнке, az illegális mozgalombeli Illyés néni leánya, Incze János kedves felesége forró teával várt. Senki sem kérdezett semmit, s ami nálam talán szokatlan, én is elálltam a szótól. Kora reggel, megint csak katonakocsira kéredezkedve, indulás vissza, Kolozsvárra. Egy apró teherautót csíptem el két álmos honvéddal, kis kupac hagyma volt az egész szállítmány, szinte ajkamon volt, hogy megkérdezzem, ennyiért érdemes-e jártni a gépet, de idejében észbe kaptam, hogy hát ez nekünk így jó, s nyilvánvalóan a két katonának is kellemes. Hogy miket tudtak Apahidáig fecsegni! Ebben a nagy időben mind valami disznóról volt szó, hogy azt így vagy úgy kellett volna jobban megperzselni.

3

Apahidáról gyalog mentem be Kolozsvárra. Friss volt a levegő, elhagyott a táj, ha valahol mozgott is valaki, csak a háza körül tett-vett valamit. Időnként megtapogattam a zsebemet a kabátom alatt, igazolványaim rendben, de hát a kutya sem törődött velem. Különben is, mitől féltem volna? A behívóm nem juthatott el Vargyasra, s mióta Kolozsvárt vagyok, címem nincsen. Az ezredem pedig, hát ott Csűrös István most a kaszárnyaparancsnok, s az ő segítségével szereltük már le a szociáldemokraták Wolf Sándorát. A mi két elvtársunk, Fodorpataki Ádám és Tar Károly még ott van — tán tizedes volt mindkettő —, ők tájékoztatnak bennünket pontosan arról, hogy hol a tábornok (így ellenőrizhetjük Bánffy Miklós jövés-menését is, elővigyázatosságra mindig szükség van). S ha az országúton megszólítanak? A Székelyföldről menekültem, Bonchidáról jövök, vonat már nem jár... Természetem, hogy nem jövök zavarba. A helyzetekben rengeteg újabb helyzet feszül, s ezek eleve lehetőséget adnak számtalan variáns felhasználására, hogy a percnyi szorultságból kilépjen az ember.

Végre beértem a városba. Az utazás előtt Nemes István fiatal ügyvédnél húzódtam meg (sokfelé háltam abban az időben), a felesége beteg volt, ő ment a piacra bevásárolni, s most együtt értünk a vadszőlővel befuttatott ház elé az Eperjes-utcában. Egyet szundítottam, aztán egyenesen a városházára, hogy idejében ott legyek a parancskiosztáskor.

A Városi Őrségről volt szó. Közösén szerveztük — a törvényes jelleg teljes fenntartásával — úgy, hogy az Erdélyi Párt hozzánk csatlakozó szárnya

részéről Nagy László tisztii főügyész (a szép cím mögött mai nyelven a város jogtanácsosát kell érteni), a szállásadó építészeti hivatal részéről az idősb Virgil Salvan, a munkakamara részéről Bíró Tibor, a szakszervezetektől Pásztai Géza s „az írók képviselőjében” jómagam, összesen tehát öten tartottuk ott közben az utcánként, intézményenként, gyáranként szerveződött önkéntes csoportokat. Még szeptemberben Nemes Józsefet is kihoztuk a börtönből (ő „tízestendős” volt, kiszabadításához Mikó Lőrinc és Nagy Tibor bírák tanácsára a lakosság tekintélyes személyiségeitől kellett „garancialevelet” hoznunk, megtettük), Jakab Sándorral együtt ő vette át a kommunista csoport irányítását, mint „írói megbízott” Kovács Katona Jenő közvetítésével neki tartoztak felelősséggel. Így jutott el hozzá jelentésem a dési útról, s általában minden közölnivaló a Városi Őrséggel kapcsolatban. Tulajdonképpen ez az alakulat volt ellenállási mozgalmunk lényeges része, a memorandumokkal meg a grófi tárgyalgatásokkal is valójában ezt, a munkáshatalom előőrsét fedeztük.

Nem késtem el. Este hatra minden csoport küldötte bejött a parancskiosztásra, ami abból állott, hogy előbb ők jelentették, minden rendben van-e s hányan vannak (a front közelsége s nem egy aggasztó jel miatt egyre több munkás beköltözött az üzemek és intézmények óvóhelyeire), majd mi újabb igazolványokat állítottunk ki „a bevonulási kötelezettség alól felmentem” varázsígéjével s a város tornyos pecsétjével, melyet László Endre, a város aljegyzője személyesen nyomott rá a Jordáky-nyomdában — bevallom, derék szövetségeseink tudta nélkül — gyártott úrlapokra. Végül nem maradt el a hangzatos parancskiosztás sem, új s újabb hazafias szónoklatok kíséretében. Utóvégre hadapród őrmesternek képeztek ki vagy mifene, megadtam a mórest a dolognak. Félre is értettek egynémely urak, hogy hát talán jobb volna „a munkások nyelvén” beszélni. Csak hát a csoportok éléről már régen — szép lassan, feltűnés nélkül — lecsereztük a megbízhatatlan „Tízest Szervezet” tagjait, s akik előtünk állottak, szociáldemokrata vagy kommunista párttagok voltak, magyarok is, románok is, együtt. Azok pedig nem értették félre a „hivatalos” nyelvezetet, hanem a dolgot ő magát, a nagy célt, a város kiürítésének megakadályozását és a hatalomátvétel előkészítését látták az álcázás mögött. Ebben a helyzetben a baloldaliaskodás hangneme provokációnak számított volna.

Ovatosak voltunk. A börtönből kiszabadított kommunisták kint maradtak a terepen, alulról irányított Veress Pál, Ioan Micu, Simó Gyula (és még sok más), de ide fel a közponba Gheorghe Timofi és Gáll Kálmán (és még sok más) járt fel, szóval azok, akiknek a személye kevésbé volt ismerős és feltűnő. Kitűnően működött a munkásegység. A hozzánk csatlakozó katonaszökevényeket (nem egy esetben fegyverestül) és a zsidó munkaszolgálatosokat alattunk, a városháza pincéjében rejtettük el, s ellátásukról is gondoskodás történt. Még rádiót is hallgattak, az ügyeletes honvédek velünk tartottak.

Égy különszobában ült és várt a másik gróf, jóval fiatalabb Bánffyfal, ebben az időben már illúziók nélkül, a valósághoz igazodva. Ez Wesselényi Miklós leszármazottja, Teleki Béla volt, az EMGE-elnök, most — mondhatnám így is — önkéntes túsunk a műveletek kellős közepén. Az 1944. augusztus 23-i, Délkelet-Európa jövője számára döntő román fegyveres felkelés napjától kezdve rendelkezésünkre állt, bizonyára nem minden fenntartás vagy hátsó gondolat nélkül, de mit számított ez, amikor húsz kommunista fogoly életeről volt szó, románokról, magyarokról egyformán, s arról, vajon a termelőeszközöket — a gyárak és intézmények felszerelését — itt tudjuk-e tartani vagy sem. Telekinek beszámoltam a bonchidai és dési útról, kérve, hogy most már ő támogassa a mieink leszerelését, ha további intervenciókra volna még szükség. Udvariasságból jutott neki valami hír, valami morzsa, amennyit el lehetett mondani, mint ahogyan ő is udvariasan közölt egyet-mást, bizonyára annyit, amennyit számomra és társaim számára jónak látott. Ő főleg arra vállalkozott, hogy állandó személyi összeköttetésben Bethlen Béla kormánybiz-

tossal (ez volt a harmadik gróf a hetek játékában) Kolozsvár és környéke lakosainak testi épségére ügyeljen, a Gestapót szemmel tartassa, s közbelépjen a veszélyeztetett románok és zsidók érdekében. A magyar zsidóságot ugyan már hónapokkal azelőtt, rögtön a német megszállás után, elhurcolták, de a tordai betörés folytán ideiglenes megszállás alá került dél-erdélyi részek zsidó lakóit most fenyegette a veszély. Teleki Béla őszintén kijelentette, hogy budapesti békeakciója kudarcra jutott, nincs ott már semmi keresnivalója, s nálunk marad.

Az ügyeket természetesen nem az utolsó grófok utolsó gesztusai döntötték el. A sármási tömeggyilkosságról, melynek 126 zsidó áldozata volt (köztük 42 gyermek), csak a felszabadulás után értesültünk, sem ezt, sem magát az esztelen tordai betörést nem tudták megakadályozni, legfeljebb a városon belül lehetett még segítségüket igénybe venni, s úgy tudom, Tordán sikerült a begéttőzést vagy még rosszabbat idejében megakadályozniuk. Közben az egész ingásba jött Horthy-rendszeren belül végbement a *gleichschaltung*, hogy ennek a szomorú korszaknak egy elfelejtett műszavával fejezzem ki magam. Minden tétován balfelé egyezkedő „kiugró” mellett ott volt már a kiszemelt nyilas utód, s hogy nálunk Szálasi uralmára nem került sor, az részben a kolozsvári munkásság iskolázottságának is, eldöntően azonban a román hadsereg s a vele egyesült szovjet haderő tordai ellentámadásának és győzelmének köszönhető.

Gaál Gábor, azt hiszem, túlságosan komolyan vette a legalitásunkat, ráadásul személy szerint erősen szemmel tartották. Amikor bejelentette leszerezését, felettébe egyszerűen összetépte a menlevelet, s nem volt más útja, sodródott öreg hídőrjeivel Franciaországig. Szentimreinek sem sikerült kiszabadulnia a katonai keretből, csak Pest ostroma alatt vethette le az egyenruhát. Maga a pórul járt Dálnoki Veress is lebukott: előbb saját csendőrsége keresztelte intézkedéseit, majd valahol Désen túl elcsapták, s a nyilasok fogságába került. Mondanom sem kell, hogy az öreg Bánffy még szeptember végén eredménytelenül sietett vissza, majd újra felkerekedett és próbálkozott, de végleg elkésett, s hónapok múlva egy vagon tetején tért haza Budapestről. Kastélya elpusztult, ő végleg a Király utcában húzódott meg. Most, amikor százéves lenne, tartozom azzal az elismeréssel, hogy visszaérkezése után is következetes maradt jelképes bonchidai felajánlkozásához. „Szakszervezeti üdülőház”-gondolatával még járta a hatóságokat s az illetékes munkásszerveket, féltve a leégett épületet és parkját a teljes pusztulástól; a szocialista építés hőskorának azonban más feladatai voltak, egy könyve jelent még meg a Józsa Béla Athenaeum kiadásában, ebben már szerepe volt a hazatért Gaál Gábornak is, aki ugyan nem lett polgármester, de az Utunk megalapításával s marxista egyetemi katedrájával előbbre vitte korát. S nem felejtkezem meg Bánffy Miklós új színdarabjáról sem, hiszen éppen a Horthy-típusú politikust leplezte le „az ostoba Li” alakjában. A darabot az új Állami Magyar Színház mutatta be Szentimrei Jenő igazgatósága alatt, s az ellenszenves főhóst a nép művésze, Kovács György játszotta el, de úgy, hogy félre nem érthetően egy letűnt korszak minden oktalansága vált benne nevetségessé.